

A Bakonybéli összeírás helyesírás-történeti sajátosságai*

PELCZÉDER KATALIN

1. A 11. századból csupán négy hiteles és eredeti oklevélünk maradt fenn, ezért indokolt a korszak hamis és másolt okleveleit is — kellő körültekintéssel — a nyelvtörténeti kutatások tárgyává tenni. Korábban ezeket az okleveleket a nyelvi vizsgálódás szempontjából nem tartották megbízható forrásoknak, ezért többnyire ki is zárták a nyelvtörténeti leírásból. Újabban azonban ez az eddig elhanyagolt nyelvemlékcsoport kezdett egyre növekvő figyelmet kapni (lásd HOFFMANN 2010, PÓCZOS 2015, 2017, SZŐKE 2015, 2016, 2017, KOVÁCS 2018, PELCZÉDER 2015, 2017). SZŐKE MELINDA arra az elméleti kérdésre is kitért több írásában, hogy milyen kutatómódszertani elveket lehet megfogalmazni az interpolált és a hamis oklevelek nyelvi vizsgálatával kapcsolatosan (2015, 2018). A forrásokban szegény 11. század helyesírásáról való ismereteinkhez — a fent említett módszertani elvek figyelembevételével — a Bakonybéli összeírás (BÖ.) nyelvi elemzése is hozzájárulhat.

2. Az első részét tekintve 1086-ra datált Bakonybéli összeírás nem teljes egészében hamis oklevél, csak részlegesen, ráadásul a négy, különböző időben íródott része közül az I. — mely a legerjedelmesebb, és a legtöbb magyar szórványt tartalmazza — ugyan másolat, ám az eredetivel egyidejű (tehát 11. századi) másolat, és tartalmát tekintve hiteles (vö. DHA. 1: 249). Ennélfogva a nyelvtörténeti kutatás számára írásbeliségünk első évszázadára vonatkozóan is értékes és fontos forrásnak tekinthető. Ami az oklevél későbbi hozzátoldásait illeti, vannak hiteles és hamis részei is, illetve részben ismertek a megírásuk forrásául szolgáló más oklevelek. A II. rész (azaz az első hozzátoldás) két különálló tartalmi egységből áll, ezek egy-két évtizeddel, legfeljebb fél évszázaddal későbbiek az elsónél, és néhány szó kivételével hiteles tartalmúak (részletesebben lásd PELCZÉDER 2018). A III. és a IV. rész viszont hamis, ezek a 12–13. század fordulóján, illetve a 13. század közepe után készülhettek (DHA. 1: 247–255).

Az oklevél I. részének szórványai közvetlenül is figyelembe vehetők a 11. század végi nyelv jellemzésekor. A további részek esetében azonban más

* A publikáció az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

módszereket kell használnunk. A hamis oklevélrészek nyelvészeti leírása során akkor járunk el helyesen, ha nemcsak magát a hamis oklevélrészt vizsgáljuk (és csak annak a keletkezési idejével számolunk), hanem azt összevetjük a megírásukhoz forrásként felhasznált oklevelekkel is. Így alkothatunk realisabb képet a hamis oklevélrészek nyelvallapotáról, hiszen a szórványok összehasonlításával válik lehetségessé az oklevél nyelvi síkjainak egymástól való elkülönítése (SZŐKE 2018: 432). A Bakonybéli összeírás abból a szempontból speciálisnak tekinthető, hogy a három későbbi hozzátoldás esetében nemcsak más oklevelek forrásként való felhasználásával — és azon keresztül azok nyelvi hatásával — kell számolnunk, hanem az „eredeti” oklevélrésszel is, azaz az elsővel, sőt, ezt tekinthetjük a további részek elsődleges forrásának (vö. SZŐKE 2018: 432). Hiszen a hamisítási eljárás végeredményeképpen egy egységes oklevél jött létre olyan módon, hogy az első, 1086-os részt az idők során kiegészítették, megtoldották újabb részekkel, közben arra is ügyelve — a IV. rész kivételével, amint majd azt később látni fogjuk —, hogy az egyetlen egységes oklevél benyomását keltse.

2.1. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül az I. rész nyelvi elemzése során azt sem, hogy az oklevéllel korábban foglalkozó kutatók ennek a résznek a hitelességéről sokáig nem voltak meggyőződve, és keletkezési idejének a meghatározásában is többféle álláspontot képviseltek (lásd részletesebben PELCZÉDER 2015). Ez a magyarázata annak is, hogy — mint hamis és bizonytalan kronológiájú oklevéllel — sokáig nem foglalkoztak vele. ERDÉLYI LÁSZLÓ szerint ez a rész a 12. század utolsó harmadában keletkezett (1903: 47), JAKUBOVICH EMIL szerint a 12. század közepénél régebben (1924: 14), VÁCZY PÉTER szerint az 1130-as éveknél nem lehet későbbi (1930: 326), az oklevél kritikai kiadása szerint viszont nincs okunk feltételezni, hogy ne az 1086-ban készült eredetinek a közel egykorú másolata volna (DHA. 1: 250). FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ úgy vélte, hogy az összeírás elkészítéséhez felhasználhatták az I. István által alapított apátság 11. századi hiteles alapítólevelét (1892: 9). Ezt az alapítólevelet azonban nem ismerjük, nem maradt fenn, tehát nem tudjuk összevetésként sem használni az összeírás nyelvi elemzése során. A 13. században lejegyzett, 1037-re datált hamis alapítólevél viszont, amit ismerünk, a feltevések szerint részben annak a nyomán készülhetett (vö. DHA. 1: 117–118).

2.2. A megkérdőjelezhető keletkezési idejű II. rész (a 11–12. század fordulója vagy a 12. század közepe, lásd PELCZÉDER 2018) írása nagyon hasonló az I. részéhez, szinte nem lehet megkülönböztetni a két kézírást, csak a tinta más színű (vö. JAKUBOVICH 1924: 13), így feltételezhetjük, hogy a hitelesség fenntartásának az igénye munkálhatott a lejegyzőben, és ezt esetleg a magyar szórványok írásmódjában is érvényesíthette. A hozzátoldásnak nem ismerjük szövegelőzményeit — legalábbis az I. részen kívül nem —, tehát erre a nyelvi elemzésénél sem támaszkodhatunk.

2.3. A III. résznek (12. század vége–13. század eleje, DHA. 1: 249) a korábbi részekhez való tartozását közvetlenül kifejezi az, hogy idéz az oklevél I. és II. részéből is, hivatkozva I. István és László király rendelkezéseire. A III. rész a II. rész közepén lévő formula megismétlésével kezdődik, amely I. István adományára, I. László megújítására, illetve József apátra hivatkozik: „Hac ordinatione Sacro Beatoque Mauricio ordinavit rex sanctus Stephanus, quam et renovavit rex piissimus Ladizlauus rogatu Joseph incliti patris, qui nunc patrissat eodem in loco.” (DHA. 1: 255), azaz magyarul: „Ezen rendelkezéssel rendelte Szent és Boldog Mórícnak Szent István király, amit a legkegyesebb László király is megújított a híres atyának, Józsefnek a kérésére, aki most apátoskodik ugyanazon a helyen.” (ÁrpOkl. 116, DRESKA GÁBOR fordítása). Ezután pedig azt a mondatot ismétli meg majdnem szó szerint, mely az I. rész végén kezdődött és a II. rész elején folytatódott, és az oklevél scriptorára, Szerafinra utalt: „Et ne scrupulus remaneat, huius cartule scriptor extitit Seraphim, capellanus regis Ladizlaui, qui postea Dei electione ordinatus est episcopus et archiepiscopus.” (DHA. 1: 255), magyarul: „És nehogy kétség maradjon, ennek az oklevélnek az írója Seraphim, László király káplánja volt, akit ezután Isten választásából püspökké és érsekké szenteltek.” (ÁrpOkl. 116, DRESKA GÁBOR fordítása).

A III. rész további forrásai: Pannonhalma hamis kiváltságlevele 1001-ből (vö. DHA. 1: 26–41) és II. Béla 1131-es oklevele a *Sar* nevű birtok odaítéléséről (DHA. 1: 249, 255). Pannonhalma kiváltságleveléből szó szerint vesz át részeket, és ezt a scriptor közvetlenül a III. rész kezdő formulája után illesztette be. Ez bizonyos jogok, kiváltságok gyakorlásáról szól: annak a püspöknek a szabad kiválasztásáról a szerzetesek által, aki a monostorban az apát felszentelését és a papi rendek feladását végzi; másrészt világi kormányzati privilégiumokra vonatkozik: világi közegek nem ítélezhettek az apát engedélye nélkül a monostor birtokain (vö. DHA. 1: 255 és DHA. 1: 26–41; illetve a fordítások: ÁrpOkl. 103–105, ÉRSZEGI GÉZA fordítása; ÁrpOkl. 116, DRESKA GÁBOR fordítása). Ez a szövegrész magyar szórványokat nem tartalmaz.

Ennek a résznek a másik forrása II. Béla király 1131-es oklevele (DHA. 1: 249). II. Béla uralkodása alatt új döntés született a már II. István alatt vita tárgyává vált I. László adományozta 24 sószállító háznépről (PRT. 8: 272). II. Béla Sár ispán ítélete alapján megerősítette a bakonybéli bencés apátságot az I. László királytól kapott sószállító népeinek birtokában, ugyanis ezt a 24 háznépet II. István idejében ki akarták vonni az apát szolgálatából. II. Béla Sár comest küldte ki ítéletmondásra. A Bakonybéli összeírás itt tárgyalt része az 1131-es oklevél adatai alapján készült utánzott írással, tendenciózus változtatásokkal (vö. JAKUBOVICH 1924: 14). A két oklevélben 24 magyar nyelvű szórványegyezés van, méghozzá a 24 háznép (azaz személynév) felsorolása. Sár ispán ítéletlevelében: „*Jan. Paulus. Martinus. Negus. Nesinc. Nanasca. Sacan. Walen. Desce. Lawa. Bela. Bedadi.*

Kasudi. Zagordi. **Zachan**. Michael. **Cuna**. **Cunei**. Gnenu. Keta. Zaut. **Scichul**. Boguta. Rescadi.” (ÖmOlv. 27). A Bakonybéli összeírás III. részében: „Jan. Paulus. Martinus. Negus. Nesinc. Nanasca. Sacan. Walen. Desce. **Lauua**. Bela. Bedadi. Kasudi. Zagordi. **Zacan**. Michael. **Kuna**. **Kuney**. Gnenu. Keta. Zaut. **Scicul**. Boguta. Rescadi.” (DHA. 1: 255). (Az eltérő írásmóddal lejegyzett elemek félkövér szedéssel szerepelnek.)

Végül a III. rész végén még egy birtokadományozás is szerepel: Magas prédiumé. Ez az apátsági birtok az oklevél I. részében is megemlítődik több más között, azonban határleírás nélkül: „In villa Tuel, in *Mogos*, in Prezteg” (DHA. 1: 252). A 2. hozzátoldásban azt is olvashatjuk, hogy 6 háznép tartozik a birtokhoz, továbbá a határleírása is szerepel: „Item predium, quod vulgo vocatur *Mogos*, in quo duo aratra cum sex mansionibus continentur; cuius meta incipitur de gemina frutice, quod vulgariter vocatur *ikirbucur*; inde vadit per venam aque ad monticulum, et ibi est cumulus; a quo protenditur ad magnam viam et ad sepulchrum *Gunter*, descenditque ad aquam *Murzol*, vaditque per mediam aquam et revertitur ad predictum locum.” (DHA. 1: 255). Magyarul: „Továbbá egy prédiumot, amit közönségesen *Mogos*nak hívnak, amelyikben két eke van hat mansióval; melynek határa két bokornál kezdődik, amit közönségesen *ikirbucurnak* hívnak; onnan egy vízéren keresztül egy hegyecskehez megy, és ott van egy halom; ahonnét egy nagy úthoz tart, és *Gunter* sírjához, és leereszkedik a *Murzol* vizéhez, és a víz közepe mentén megy és visszafordul a fentmondott helyhez.” (ÁrpOkl. 117, DRESKA GÁBOR fordítása).

Egyértelműen kiütözik ebben az oklevélrészben a hamisítási szándék az I. és II. részre való hivatkozásban („ennek az oklevélnek írója Seraphim”), tehát a hitelenség látszatának a megteremtése egyértelműen cél lehetett.

2.4. A IV. rész az oklevél hátoldalán mindössze három sort tesz ki. Nyolc újabb birtok rövid felsorolását tartalmazza, azokat I. László adományaként tüntetve fel. Az írása teljesen különböző és elütő a korábbi részeketől: folyó oklevél-írással készült (JAKUBOVICH 1924: 14), halvány tintával, balra dőlő betűkkel (ERDÉLYI 1903: 19, 33, 49), tele helyesírási hibával (DHA. 1: 247). Ennek lejegyzési idejeként ERDÉLYI az írásjellege alapján a 13. század közepét, második felét valószínűsíti (1903: 19, 33, 49), GYÖRFFY a 13. századra teszi, de ennél pontosabban nem határozza meg a keletkezés idejét (DHA. 1: 247). JAKUBOVICH szerint annyira más jellegű az írása, hogy az írójának nem is állhatott szándékában azt a látszatot kelteni, hogy ez is az eredeti oklevélhez tartozik (1924: 14), de ez esetleg magyarázható az oklevélíró tanulatlanságával is (erre utalhatnak a helyesírási hibák is). Azzal azonban mégiscsak a hamisítás elfedése lehetett az oklevélíró célja, hogy a latin *assignavit* (’juttatott, adott’) ige ismétlésével I. László birtokadományaként igyekszik feltüntetni az új birtokszerzeményeket. Az írásképen kívül a szórványadatok nyelvi jellemzői is egyértelműen a hamisítás korára, azaz a 13.

századra mutatnak, ahogy azt majd a továbbiakban látni fogjuk. Tehát a hitelesség látszatának a fenntartása a tartalmi utaláson kívül nem lehetett kitüntetett célja az oklevélírónak.

ERDÉLYI LÁSZLÓ a IV. rész forrásának Vak Béla 1135-re keltezett, valójában 1249-ben készült hamis oklevelét tartja, véleménye szerint ennek a kivonata az összeírás utolsó toldaléka (1903: 48). A bakonybéli oklevél kritikai kiadása ehhez semmilyen forrást nem említ. Az ERDÉLYI által szövegelméletként feltételezett oklevél a nyolc birtoknév közül hetet tartalmaz, azokat ugyanolyan sorrendben említi, és az egyes birtokokon a szolgálattal tartozó személyek nevét is felsorolja: „In *Noztup* predio assignavit terram ad quatuor aratra [...]. In predio *Thes* assignavit terram ad unum aratrum [...]. In predio *Goun* assignavit terram ad unum aratrum [...]. In predio *Zelch* assignavit terram ad duo aratra [...]. In predio *Vindurna* assignavit terram ad tria aratra [...]. Assignavit eciam quattuor vineas cum totidem vinitoribus [...]. In *Vertus* assignavit duas vineas cum vinitoribus [...]. In *Chepel* assignavit tres vinitor[es cum totidem] vineis” (PRT. 8: 271–272). A Bakonybéli összeírásban ugyanez: „In predio *Nuztupc* assignavit terram ad quatuor aratra. In predio *Tehes* assignavit terram ad unum aratrum. In predio *Goun* assignavit terram ad unum aratrum. In predio *Zelch* assignavit terram ad duo aratra. In predio *Uindurna* assignavit terram ad tria aratra et IIII vineas cum vinitoribus eorum totidem. In *Vertus* assignavit duas vineas cum vinitoribus. In *Chepel* tres vinitores cum totidem vineis. Et in predio *Arqui*” (DHA 1: 255). Magyarul: „*Nuztupc* prédiumon négyekényi földet adott. *Tehes* prédiumon egyekényi földet adott. *Goun* prédiumon egyekényi földet adott. *Zelch* prédiumon kétekenyi földet adott. *Uindurna* prédiumon háromekenyi földet adott és négy szőlőt azok ugyanannyi szőlőművesével. *Uertuson* adott két szőlőt szőlőművesekkel. *Chepelen* három szőlőművest ugyanannyi szőlővel. És *Arqui* prédiumon” (ÁrpOkI. 117, DRESKA GÁBOR fordítása).

3. A sokáig hamisnak és bizonytalan kronológiájúnak tartott Bakonybéli összeírást oklevéltani és történeti szempontból többen is tárgyalták ugyan, de nyelvi szempontból a szórványaival összefoglalóan a fenti okok miatt csak érintőlegesen foglalkoztak.

JAKUBOVICH EMIL A tihanyi alapítólevél olvasásához című tanulmányában az alapítólevél szórványainak elemzése kapcsán említi a bakonybéli oklevelet (1924: 13–15). ERDÉLYI LÁSZLÓval szemben (vö. PRT. 8: 265–266) — aki az oklevél paleográfiai jegyeiből, belső tárgyi okokból és más későbbi feljegyzések adataiból következtet arra, hogy az I. és a II. rész írása a 12. század végéről való — JAKUBOVICH nyelvtörténeti érvekre alapozva fejti ki azt a véleményét, hogy az oklevél mindenképpen korábbi a 12. század közepénél (1924: 13–15). Azt írja, hogy „a nyelvtörténeti adatok korszerűségét az oklevélvizsgálat egyik legmegbízhatóbb próbakövének” tekinthetjük (1924: 15). Az első két részből azt tartja,

hogy azok egyidejűek. Ő is hamisnak véli az első két részt is, de szerinte azok közelkorú más okiratokból lettek összeállítva, mivel nyelvtörténeti adataik is koraiak, és egységes képet mutatnak (1924: 15). A forrásul szolgáló okiratoknál még az I. László korabeli keletkezést is elképzelhetőnek tartja, azokból való hű átvételnek gondolja a Bakonybéli összeírás első két részét (1924: 15). Koraiságuk mellett a következő hangjelölési megoldásokkal érvel: 1. a [cs] hangot *s*-sel, ritkábban *c*-vel és *sc*-vel (*Pecudi, Keca, Scemsca, Pesceta*) jelöli, mely alól csupán három kétes eset kivétel (*Acha, Buchu, Makicha*); 2. a szókezdő [χ]-t sokszor *ch*-val; 3. a [β] hangot legrégebbi okleveleinkhez hasonlóan pedig *uu*-val jelöli (1924: 14–15).

JAKUBOVICHon kívül még KNIEZSA ISTVÁN hozott példákat a Bakonybéli összeírás szórványai közül A magyar helyesírás a tatárjárásig című munkájában (1928, 1929). Ebben munkájának későbbi végleges változatától eltérően az oklevelek közül néhány hamisítványt is figyelembe vett a korszak jellemzésében, köztük az 1086-os oklevél első két részét is, melyekről megjegyzi, hogy „nyelvi alakjai a XI–XII. századra mutatnak” (1928: 190). A helyesírás-történeti monográfiájában azonban már csak az eredeti és hiteles okleveleket vonja be a vizsgálatba, lábjegyzetben említi meg azokat, melyeket kizár, köztük a Bakonybéli összeírást (1952: 15). Itt azt írja, hogy az 1086-ra datált Bakonybéli összeírás helyesírási jegyei arra engednek következtetni, hogy az ebben a formájában 12. századi hamisítás, ennek megfelelően a második helyesírás-történeti korszaknál vehető számba, mely a 12. század elejétől a tatárjárásig tart, azon belül pedig Kálmán és II. István korához tartozik (1952: 21). Bizonyos hangjelölési megoldások szerinte egyértelműen erre a korszakra, a 12. századra utalnak: így az [s] hang jelölése *sc*-vel, a [c] hang jelölése *z*-vel, a [cs] hang jelölése *ch*-val, a [k] hang jelölése *q*-val (1952: 21). Ebben ugyan igaza van KNIEZSÁNAK, de mint majd azt a részletesebb elemzésnél látni fogjuk, nem ezek az általa kiemelt hangjelölési megoldások a jellemzőek és a gyakoriak az oklevél első két részében. KNIEZSA megjegyzi azt is, hogy régebbi, az előző korszakra utaló sajátosságok is megfigyelhetők az oklevélben, különösen annak az első részében (pl. *uu* a [β] jelölésére) (1952: 15), de ezeket a „régiségeket” azzal magyarázza, hogy a 12. századi hamisító eredeti feljegyzéseket is felhasználhatott (1952: 21).

Legutóbb SZŐKE MELINDA tért ki a Bakonybéli alapítólevél birtokneveinek az elemzése során a Bakonybéli összeírás néhány szórványának a helyesírás- és hangtörténeti jegyeire (2017). Az alapítólevél 34 szórvénya közül 22 ugyanis kapcsolatban áll az összeírással, mivel az alapítólevél egyik forrásul éppen az összeírás szolgált (SZŐKE 2017: 141).

4. A továbbiakban a mássalhangzók jelölésével foglalkozom, azok közül is részletesebben azokkal, melyek jelölése kronológiai tanulságokkal szolgálhat: így a [k], [β], [cs], [sz], [χ], [ɣ], [c] jelölésével. Először azokat a szórványokat

nézem meg, melyek többször és különbözőképpen leírva szerepelnek az oklevél szövegében.

4.1. Kajár és Farkashegy településnevek írásformái a [k] hang írásmódjára szolgálnak példa gyanánt. *Kajár* az oklevél I. részében egyszer *Quiar*, kétszer *Kyar* alakban fordul elő; *Farkashegy* az I. részben *Forkosig* és *Forcosig*. Ezekben az adatokban a [k] jelölése mutat változatosságot. KNEZSA szerint a kancelláriai helyesírás I. korszakában (11. század) a [k] hang jelölése *k* és *c* betűvel történik, a TA.-ban még a *k* használata a gyakoribb a *c*-vel szemben, míg a század végére a *k* visszaszorul a *c*-vel szemben (1952: 17). A Bakonybéli összeírás I. részében a helynévi adatok közül 13 névben *k*, 11-ben *c* jelöli a [k]-t. Ezen adatok alapján a *k* visszaszorulása nem érzékelhető, viszont az látható a *Forkosig* és *Forcosig* formákból is, hogy mindkét betű egyaránt használatos volt veláris magánhangzók előtt. Egyébként *c* palatális magánhangzók előtt nem fordul elő, míg a *k* palatálisokon kívül a veláris magánhangzók előtt is megjelenik (*Forkosig*, *Bokon*). A nem következetes hangjelölés általános jellemzője volt a kor helyesírásának, például a TA.-ban is előfordul, hogy akár ugyanaz a lexéma is kétféle írásmóddal szerepel (pl. a *kút* [k]-ja szintén *k*-val és *c*-vel: *zilu kut* és *ohut cutarea*, DHA. 1: 150).

KNEZSA szerint csak a II. korszakban (a 12. század elejétől a tatárjárásig) találkozunk először a [k] hangértékű *q*-val és *ch*-val (1952: 20). Ezzel szemben már az összeírás I. részében is találunk néhány példát a *q*-ra és a *ch*-ra [k] hangértékben (bár a *k* és a *c* kétségtől gy gyakoribbak): 6 névben *q*, 2 névben *ch* fordul elő. Például *Kajár* településnév szókezdő mássalhangzója két esetben *k*-val szerepel (*Kyar*), egy esetben pedig *q(u)* áll (*Quiar*). KNEZSA úgy véli, hogy a Bakonybéli összeírás ezen részében a [k] hangnak a *q* jele határozottan 12. századi jegy, és ez is egyik jele annak, hogy ez a rész 12. századi hamisítás lenne (míg a régies jegyek arra utalnak, hogy a hamisító eredeti feljegyzéseket használt volna) (1952: 21). Egyéb példák a *q(u)*-ra: *Qumlouozou*, *Scequ*, *gemilsen buqur*, *Qupis uta*, (*Q*)uoasseg (a személynevek közül esetleg: *Quecsa*). A *q* KNEZSA szerint a 12. század első harmadában jelentkezik először (az 1111–1113-as zabori oklevélben), kevés adatban és csak néhány oklevélben szerepel, általában palatális hangok előtt, de előfordul más helyzetben is; a 12. századra jellemző, 1211 után csak szórványosan találkozunk vele (1928: 264, 1952: 27).

Ma gazdagabb és megbízhatóbb forrásadatokkal dolgozhatunk a kritikai forráskiadásoknak és a digitális adatbázisoknak köszönhetően, mint tette azt KNEZSA ISTVÁN több mint fél évszázaddal ezelőtt. Az utóbbi lehetőséget kihasználva megnéztem a *q* előfordulását az ómagyar kori helynévi korpuszban, amely Aba megyétől Moson megyéig tartalmaz adatokat (Magyar Digitális Helynévtár. Korai helynévtár). A 11. századi anyagban mindössze két oklevélben találtam példát a *q*-ra, de ezek az oklevelek hamisak. Az egyik ezek közül pedig éppen az 1037-es I. István-féle bakonybéli alapítólevél *Kajár* adata (+1037/1330 [1240 e.]: *Quiar*

[ku/ojár]); a másik Baranya megyéből való (+1015/+1158//XVI: *Questhi* [kü/öesti]). Ezekkel az adatokkal tehát nem érdemes számolnunk. A 12. századi adatok közül a legkorábbi hiteles adat 1177-es (ez egy erdélyi Fehér megyei településnév, 1177/1202–1203/1377: *Suqman* [szu/okmán]), majd 1192-es (Bács megye, 1192: *kerequi*), 1193-as (Keve megye, 1193: *Quiès* [küjes]). Több adat ebből az évszázadból nincs is. Az összes többi adat 13–14. századi, a 13. századtól növekvő számban. Tehát a *q(u)* használata a BÖ. I. részében teljesen egyedi jelenségnek tűnik.

A *ch* a [k] jelölésére a II. helyesírás-történeti korszakban bukkan fel, és a 12. század végén kezd kiszorulni a [k] jelei közül (KNEIÉZSA 1952: 20). Csak veláris magánhangzók és mássalhangzók előtt, illetve szóvégen jelenik meg, a legkorábbi hiteles oklevélből származó adata KNEIÉZSA szerint 1131-es (1928: 263). Szóvégen esetleg az aspiráció jele, akárcsak a [t] *th* jelölése esetében (KNEIÉZSA 1928: 260). Két példánkban is szóvégen áll: *theluch*, *humuch aruk*.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a *q(u)* és a *ch* előfordulása [k] hangértékben a 11. század végi oklevelekre ugyan nem jellemző, ennek ellenére a Bakonybéli összeírásban a *q(u)* — csak a helynévi adatokat vizsgálva — 5, a *ch* 2 szórványban is előfordul.

<i>k</i>	<i>Kýar</i> (2), <i>aruk</i> , <i>Ketel loca</i> (2), <i>Forkosig</i> , <i>Bokon</i> , <i>Bik zadu</i> , <i>Kigouis</i> , <i>Kýris</i> (2), <i>Keseih</i> , <i>humuch aruk</i>
<i>c</i>	<i>Cupan</i> (3), <i>Seş sec fehe</i> , <i>Ocol</i> , <i>Clun</i> , <i>Ploznic</i> , <i>Forcosig</i> , <i>Zaczardi</i> , <i>Ketel loca</i> (2)
<i>q(u)</i>	<i>Qumlouozou</i> , <i>Quiar</i> , <i>Scequ</i> , <i>gemilsen buqur</i> , <i>Qupis uta</i> , <i>(Q)uoasseg</i>
<i>ch</i>	<i>theluch</i> , <i>humuch aruk</i>

1. táblázat. A [k] jelölése a BÖ. I. részében

A II. rész 14 helynévi szórványa közül egy sem tartalmaz [k]-t, személynévben azonban előfordul e hang jelölésére a *k* (*Zlauku*, vö. *Szalók*), a *c* (*Cris*, vö. *Keres*) és a *qu* (*Guquer*, vö. *Gyökér*) is. E kis számú példa alapján nem tapasztalunk tehát különbséget az I. részhez képest, ám a kettő megírása között eltelt idő sem volt számottevő, hogy jelentősebb eltéréseket volna indokolt feltételeznünk.

A III. rész 3 helyneve közül egyben van [k] (*ikirbucur*), az egyik szó belseji [k]-t *k*-val, a másikat *c*-vel jelöli az oklevél. Itt érdemes a személynéveket is megneézni, mivel ezeknek a forrását is ismerjük. Több személynévben feltételezhetünk [k]-t (*Kasudi*, *Zacan*, *Kuna*, *Kuney*, *Keta*, *Scicul*), és úgy tűnik, esetükben az a tendencia érvényesül az írásmódban, hogy szó elején *k*-val jelölték a [k] hangot, szó belsejében pedig *c*-vel. Ha ezeket a személynéveket összevetjük a forrásul szolgáló 1131-es oklevéllel, Sár bíró ítéletlevelével, a következőket állapíthatjuk meg: míg szó belsejében a [k] jele Sár ispán oklevelében *ch* (*Zachan*, *Scichul*), a

Bakonybéli összeírás toldalékában ezt átírták *c*-re (*Zacan*, *Scicul*); másrészt ahol szó elején *c* volt (*Cuna*, *Cunei*), azt *k*-ra módosították a Bakonybéli összeírásban (*Kuna*, *Kuney*). Bár ez igen kevés adat, de emögött esetleg sejthetünk szándékolt változtatást. Annál is inkább, mivel az összeírás I. részében is említenek egy *Zacan* [Szákán ~ Zákán] nevű személyt (nevének leírásában szintén szóbelseji *c* jelölést találunk), ez a példa erősítheti a gyanúkat, hogy itt az összeírás I. részének az utánzása is cél lehetett. Tehát elképzelhető, hogy a hamisítás elfedésére utaló szándékot fedezhetünk fel a fenti változtatásokban, ugyanis az oklevél hiteles részében a *ch* használata [k] hangértékben nem jellemző, mindössze két példa van erre, az is szó végi helyzetben; szó belsejében viszont valóban leggyakrabban *c*-t vagy *k*-t használ az I. rész lejegyzője.

A IV. rész mindössze 8 szórványa közül az *Árki* településnév mutat példát a [k] jelölésére, még hozzá *qu*-val (*Arqui*). A [k] hang *qu* jelére az I. részben is láthatunk példákat, de mivel ez a jelölésmód éppen a 13. századtól válik jellemzővé, a hamis rész hozzátoldási idejének is teljesen megfelel az eljárás, ezért ebben az esetben archaizáló szándékot nem feltételezhetünk.

4.2. Vértés és Vindornya települések nevei eltérő módon íródtak az oklevél I. és IV. részében. A szókezdő [β] hangot az I. rész helynévi szórványaiban az *uu* jelöli (*Uuertis*, *Uuindirn(a)*), míg a feltételezhetően a 13. században lejegyzett IV. részben az egyik névben *v* (*Vertus*), a másikban *u* szerepel (*Uindurna*).

Az 11. század helyesírásában a [β] jelölésében a *v*, *u*, *w* betűk használata elsősorban paleográfiai sajátosság és nem hangjelölési kérdés (azaz ez hangmegkülönböztető célokra nem használatos), különösebb szabályosság nélkül a [β]-n kívül az [u] és [ü] jelölésére is alkalmazták (KNIEZSA 1952: 15). Az oklevél I. részében a [β] mindhárom említett jelölésére (*v*, *u*, *w*) találunk egy-egy példát, azonban leggyakrabban *uu*-val jelölik. Ezt KNIEZSA „sajátságos”-nak nevezi, mely csak a legrégebbi oklevelekre jellemző: a TA.-ban például ez a [β] általános jele, illetve gyakori az 1093-as Pannonhalmi birtokösszeírásban is, később viszont már csak szórványosan, elvétve fordul elő (KNIEZSA 1952: 17). A Bakonybéli összeírás I. részében 9 [β]-t tartalmazó helynév közül összesen 6 esetben *uu* a jele a hangnak: *Panauuadi* (kétszer), *Felduuar* (?), *Uuertis*, *Uuindirn(a)*, *Uuehmes*. Ezzel szemben 3 helynévben más a jele; *u*: *Panauadi*, *v*: *Veieztue*, *w*: ad sepulchrum *Welen*; illetve további 2 személynévben szintén *w* (*Waradi*, *Wevdi*). A [β]-nek *uu*-val való jelölése tehát egyértelműen korjelző szerepű helyesírási sajátosság, és a 11. századra utal (vö. még JAKUBOVICH 1924: 15, KNIEZSA 1928: 318). Az oklevél II. részében — mely nem sokkal az I. után keletkezhetett — egy kétséges olvasatú adat esetében merülhet föl a [β]-nek *uu*-val való jelölése. A *Toplouuiza* víznévben KNIEZSA szerint az *uu* [β]-nek olvasandó (1928: 318). A név későbbi adata pedig a következő: +1037 [1240k.]: *Toplouca* (DHA. 1: 118). A név etimológiailag vagy a szláv eredetű *Tapolca*, *Toplica* nevekkal azonos,

melyek a szláv *teplъ* 'meleg' szóra mennek vissza. A Bakonybéli összeírás adata esetleg még szláv nyelvi közegből kiemelt név lehet (ahol az *uu* valóban a [β]-t jelöli), míg a hamis alapítólevélbeli *Toplouca* a diftongusával — mely a β vokalizációjával szabályosan jöhetett létre — már magyar alaknak tűnik. Viszont az oklevél III. részében tudatos nyelvi archaizálásra utalhat az *uu*-val való jelölés a *Lauua* személynévben, annál is inkább, mivel a forrásként szolgáló Sár bíró ítéletlevelében ugyanott *w* van (*Lawa*). A IV. részben viszont már egyetlen esetben sem jelenik meg az *uu* a [β] jeleként: a *Vértés* és *Vindornya* településnevekben *v*-t (*Vertus*) és *u*-t (*Uindurna*) látunk.

A [β]-nek *w*-vel való jelöléséről a következőket lehet tudni: a 11. században még ritka, a 12. századtól válik gyakoribbá (KNIEZSA 1952: 17). A II. korszak helyesírásában a *w*, *v* és *u* is előfordul, viszont a *w* elkezd csak a [β]-t jelölni, azt is jellemzően szó elején (KNIEZSA 1952: 22) (vö. a BÖ. II. részében: *Wag*, *Drawa*).

betű	I. rész	II. rész	III. rész	IV. rész
<i>uu</i>	<i>Panauuadi</i> (2), <i>Felduuar</i> ?, <i>Uuertis</i> , <i>Uuindirn(a)</i> , <i>Uuehmes</i>	<i>Toplouuiza</i>	<i>Lauua</i> (szn.)	
<i>u</i>	<i>Panauadi</i> (szn.)	<i>Zuualin</i> ?		<i>Uindurna</i>
<i>v</i>	<i>Veieztue</i>			<i>Vertus</i>
<i>w</i>	ad sepulchrum <i>Welen</i> (szn.: <i>Waradi</i> , <i>Wevdi</i>)	<i>Wag</i> , <i>Drawa</i> , (szn.: <i>Wazil</i>)		

2. táblázat. A [β] jelölése a BÖ.-ben

4.3. A [cs] hangnak a 11. századi jelöléséről KNIEZSA meglehetősen kevés adat és mindössze három oklevél alapján nyilatkozik: ezekben *c* a jele (1952: 16). A Bakonybéli összeírásban szintén kevés szó tartalmaz [cs]-t. Az I. és a II. oklevélrészben azonban — a helynevekben és a nagy biztonsággal megfejthető személynévekben — *s* jelöli (I. rész: *gemilsen* [gyemilcsén(y)], *Fonsol* [foncsol] szn., II. rész: *Modosa* [modocsa], *Sunadi* [csunyádi] szn., *Trinsin* [trincsin] szn.). KNIEZSA szerint az *s* a [cs] jeleként csak a 12. századtól fordul elő (1952: 20), de ennek az I. oklevélrész példái láthatólag ellentmondanak. JAKUBOVICH szerint [cs] keresendő még a *Pecudi*, *Keca*, *Scemsca*, *Pesceta* személynévekben is, melyekben a jele *c* és *sc* (1924: 14–15).

A IV. részben viszont a [cs] jelölése — a 13. századra jellemző módon — már egyértelműen *ch*-val történik (*Zelch* [szélcs], *Chepel* [csepel]), szemben az oklevél korábbi részeire jellemző *s*-sel. Tehát itt újra azt látjuk — mint a [β] jelölésénél is —, hogy a hozzátoldás írója nem törekedett az eredeti oklevélrész írásmódjának utánzására.

4.4. A 11. században a [sz] általános jele a *z*, emellett kisebb számban az *s* is megjelenik (KNIEZSA 1952: 15–16). A Bakonybéli összeírás I. részében 9 helynévi adat van a *z*-vel való jelölésre (*Qumlouozou*, *huzeu brazda*, *Veieztue*, *Murzol*, *Bik zadu*, *Brezprem*, *Zalamadi*, *Prez(t)eg*, *Zaczardi*; lásd még a *Pasztur*, *Zumboddi* személynéveket), ezzel szemben egy az *s*-re (*Keseih*; de lásd még a *Semet* személynévet is). E két jelen kívül egy helynévi (*Scequ*) és egy személynévi adatban (*Scekeres*) *sc* betűkapcsolat áll. Az *sc* KNIEZSA szerint a II. korszakban, a 12. század elején tűnik csak fel, és ekkortól lesz száz éven keresztül a leggyakoribb jele a [sz]-nek (1952: 19, 1928: 321).

A III. oklevélrészben egy helynév tartalmaz [sz]-t, aminek szintén *z* a jele (*Murzol*). A folyónév ugyanebben a formában fordult elő az I. részben is. Ezt tekinthetnénk akár tudatos utánzásnak is (bár a *z* alapján ez nem eldönthető, mivel ez a jelölésmód a 12–13. század fordulójára is jellemző), de mivel a *Marcal* adatltságában éppen e két előfordulás (1086 és a 12–13. század fordulója) között tátong üres időintervallum, ezért ebben nem lehetünk bizonyosak. Az adatok tanúsága alapján csak azt lehet megállapítani, hogy a folyónévben a magánhangzók nyíltabbá válása és a *sz* affrikálódása a 13. század közepén már minden bizonnyal megindult (1251/1263/1398: *Morchol*, Gy. 2: 564, 610; 1271: *Morzol*, Cs. 3: 251; 1290: *Marchal*, Cs. 2: 762). A IV. rész két helynévében a [sz]-nek *z*-vel való jelölése (*Nuztupc*, *Zelch*) — a III. részhez hasonlóan — szintén nem árulkodik a lejegyzés koráról.

betű	I. rész	II. rész	III. rész	IV. rész
<i>z</i>	<i>Qumlouozou</i> , <i>huzeu brazda</i> , <i>Veieztue</i> , <i>Murzol</i> , <i>Bik zadu</i> , <i>Brezprem</i> , <i>Zalamadi</i> , <i>Prez(t)eg</i> , <i>Zaczardi</i>	<i>Zilu</i> (szn.: <i>Milozt</i>)	<i>Murzol</i>	<i>Nuztupc</i> , <i>Zelch</i>
<i>sc</i>	<i>Scequ</i> (szn.: <i>Scekeres</i>)			
<i>s</i>	<i>Keseih</i> (szn.: <i>Semet</i>)			

3. táblázat. A [sz] hang jelölése a BÖ.-ben

4.5. A *ch* a [χ] jelölésére főleg régebbi oklevelekben fordul elő (KNIEZSA 1952: 17). Az I. rész két helynévében áll *ch* (*Chigisti*, *Churchufeu*, lásd még a *Chomudi*, *Chozug* személynéveket is), azonban hét további adatban *h* (*hotar*, *hatar*, *Hassag*, *huzeu brazda*, *humuch aruk*, *Hongin*, *Uuehmes*) szerepel (vö. KNIEZSA 1952: 17, 1928: 325). Hangérték nélküli *h*-ra is van példa: *t* után az „ad sepulchrum *Thati*” adatban (lásd még a *Thatu* személynévben), illetve szó elején a *Tener here* [tenyér ere] szórványban.

4.6. A [γ] csak szó belsejében és végén fordulhatott elő, és hamar eltűnt. Az oklevél adataiban intervokalikus helyzetben áll. Valószínűleg [γ] van az I. rész

következő adataiban: *Tuhut sedu, ad puteum Tuhut* ('Tuyut kútja'), *ad portum Tugut* ('Tuyut réve'). A nevek első névrészában szereplő [ɣ] kétszer *h*-val, egyszer *g*-vel van jelölve. A többi adatban *h* jelöli: *Seę sec fehe* [*sisek feyé*], *Brihin* [*briyin(y) ~ briyen(y)*] (vö. KNEZSA 1928: 325, 1952: 17). A IV. rész egy településnévi adatában is — kicsit meglepő módon — ez a hang szerepelhet: *Tehes* [*teyes*]. *Tés* birtok *Tehes* adata tekinthető az egyetlen archaizálásra utaló jelnek a IV. oklevélrészben, mely egyébként nemcsak általában a 13. századinál tükröz korábbi állapotot, hanem az 1249 körüli forrásnak tekinthető oklevéltől is eltér (vö. +1135 [1249 k.]: *Thes*): amennyiben a veláris zöngés spiráns kiesése előtti állapotot tükrözi, vö. *Teyes* > *Tees* > *Tés*.

4.7. A [c] hang jelölése *z*-vel — a korábbi *c* helyén — KNEZSA szerint a 12. században tűnik fel (1952: 19). Mindössze két helynévben feltételezhetünk [c] hangot: az I. részben a *Grenice* víznévben, ahol *c* jelöli, és a II. rész *Toplouuiza* víznevében, ahol viszont valóban *z* jelölheti.

5. Az oklevél szórványainak részleges helyesírás-történeti elemzése tehát többé-kevésbé összhangban áll azokkal a megállapításokkal — sőt meg is erősíti őket —, amelyek az egyes részek keletkezési idejével kapcsolatosan a szöveg GYÖRFFY-féle kritikai kiadásában szerepelnek. Az I. rész valóban több régies, 11. századi jegyet mutat (a [β] jelölése *uu*-val, a [χ] jelölése *ch*-val), azonban szükséges néhány árnyaló megjegyzést is tenni. Amennyiben az I. rész valóban 1086 körüli keletkezésű (ahogyan azt GYÖRFFY állítja), bizonyos helyesírási sajátosságoknak a szakirodalomban jelzettnél valamivel korábbi megjelenését tapasztalhatjuk: ilyen a [k] jeleként a *q* és *ch*, a [cs] jeleként a *s*, a [sz] jeleként a *sc*, melyek — a szakirodalom megfigyelései szerint — mind inkább a 12. századtól jellemzőek.

A II. oklevélrész helyesírási jegyei megegyeznek az I. oklevélrész sajátosságaival, de ez nem feltétlenül az I. rész utánzása szándékának a következménye, hanem lehet a kis időbeli távolságé is. A III. és a IV. rész helyesírási sajátosságai határozottan későbbi állapotot mutatnak az I. és II. résznél. A III. részben a tartalmat tekintve is egyértelműen kiütözik a hamisítási szándék, a hitelesség látszatának a megteremtése egyértelműen cél lehetett; és erre valószínűleg a helyesírásban is törekedhetett a scriptor. A tudatos nyelvi archaizálás példája lehet a [v] jelölése *uu*-val és a [k] jelölése *c*-vel (vö. *Lauua*, *Zacan*) a Bakonybéli összeírás I. részének jelölési módjához és az előzményül szolgáló Sár bíró-féle ítéletlevélhez képest egyaránt. A IV. rész 8 helynévi adatának írásmódja és hangalakja — a korabeli megfelelő helynévi adatokkal való összevetés alapján és a kor helyesírását és hangállapotát figyelembe véve — javarészt a 13. század közepi állapotnak megfelelő: a *Noszlop* (1086/+13. sz.: *Nuztupc*) zárt magánhangzói és az *-szt*-hangkapcsolata (vö. 1258: *Nustup*, PRT. 8: 290; 1423: *Nozlop*, PRT. 8: 457); a *Gyón* (1086/+13. sz.: *Goun*) névben a veláris zöngés spiráns kiesése utáni állapot

(vö. ótörök *joyun* ’kövér’ személynévi előzménnyel, FNESz.); a *Vértes* (1086/ +13. sz.: In *Vertus*) névben a labiális magánhangzó, szemben a korábban jellemző illabiálissal (vö. 1086: in *Uuertis*, 1146: monti *Wirthis*, Gy. 2: 415). A helyesírási jellemzők közül pedig az I. részben is szereplő *Vindornya* és *Vértes* neveknek az előbbiektől eltérő írásmódja, illetve a [cs] jelölése *ch*-val az oklevél korábbi részeire jellemző *s*-sel szemben ugyancsak 13. századi sajátosság. Az archaizálásra utaló egyetlen jelnek talán a *Tés* birtoknévnek a veláris zöngés spiráns kiesése előtti állapotot tükröző *Tehes* adata tekinthető.

Irodalom

- ÁrpOkl. = GYÖRFFY GYÖRGY főszerk., *Árpád-kori oklevelek 1001–1196. Chartae antiquissimae Hungariae*. Budapest, Balassi Kiadó, 1997.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 1–3., 5.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1890–1913.
- DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY szerk., *Diplomata Hungariae Antiquissima I.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ 1903. *A bakonybéli apátság Árpád-kori oklevelei*. Különlenyomat „A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend történeté”-nek VIII. kötetéből. Budapest, Stephaneum.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1892. *Kálmán király oklevelei. Értekezések a történeti tudományok köréből 15.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2.* Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. Dél-dunántúli helynevek a pécsi püspökség alapítólevelében. In: NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk., *Tanulmányok Szabó József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 77–82.
- HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA–SCHWING, JOSEF szerk., *Magyar Digitális Helynévtár. Korai helynévtár*. <http://mdh.unideb.hu/koraihelynevtar.php> (2016. november 15.)
- JAKUBOVICH EMIL 1924. A tihanyi alapítólevél olvasásához. *Magyar Nyelv* 20: 9–21.
- KOVÁCS ÉVA 2018. *A Százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KNIEZSA ISTVÁN 1928. A magyar helyesírás a tatárjárásig. *Magyar Nyelv* 24: 188–197, 257–265, 318–327.
- KNIEZSA ISTVÁN 1929. A magyar helyesírás a tatárjárásig. *Magyar Nyelv* 25: 27–34.
- KNIEZSA ISTVÁN 1952. *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ÓmOlv. = JAKUBOVICH EMIL–PAIS DEZSŐ szerk., *Ó-magyar olvasókönyv*. Pécs, Danubia, 1929. [Hasonmás kiadás: Budapest, Holnap Kiadó, 1995.]

- PELCZÉDER KATALIN 2015. A Bakonybéli összeírás nyelvtörténeti forrásértéke. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 11: 55–68.
- PELCZÉDER KATALIN 2017. Kajár birtok helynevei a Bakonybéli összeírásban. *Magyar Nyelv* 113: 210–225.
- PELCZÉDER KATALIN 2018. *A Bakonybéli összeírás első hozzátoldásának nyelvtörténeti forrásértéke.* (III. Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet konferencia.) (megjelenés alatt)
- PÓCZOS RITA 2015. A Pécsi püspökség alapítólevelének helynévi szórványai: *Lupa, Kapos.* *Helynévtörténeti Tanulmányok* 11: 69–84.
- PÓCZOS RITA 2017. A Pécsi püspökség alapítólevelének szórványai: *Ozora, Győr.* *Helynévtörténeti Tanulmányok* 13: 117–142.
- PRT. = ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC szerk., *A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története 1–12.* Budapest, Stephaneum, 1912–1916.
- SZŐKE MELINDA 2015. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- SZŐKE MELINDA 2016. A bakonybéli apátság 1037. évi alapítóleveléről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 12: 45–58.
- SZŐKE MELINDA 2017. A Bakonybéli alapítólevél birtokneveiről. *Magyar Nyelvjárások* 55: 137–151.
- SZŐKE MELINDA 2018. A hamis oklevelek a magyar nyelvtörténeti vizsgálatok szemszögéből. *Századok* 152: 419–434.
- VÁCZY PÉTER 1930. A bakonybéli összeírás kora és hitelessége. *Levéltári Közlemények* 8: 314–331.

The Bakonybél Survey and Its Key Features in Terms of the History of Orthography

The paper provides an analysis of the toponym and personal name records of the Bakonybél survey from the perspective of orthographic history. Three sections were added later to the authentic charter dated 1086 which survived in the form of a copy. For their linguistic description, we also considered the charters used for their preparation to be able to separate the linguistic levels of the charter. The study of the means of sound designation primarily focused on sounds [k], [β], [cs], [sz], [χ], [γ], [c]. The orthographic attributes of part II of the charter correspond to those of part I, which is due to the short chronological gap between the two; part III provides examples for conscious linguistic archaism; the scribe of part IV, however, did not intend to preserve the appearance of a single uniform charter, which may also be proved linguistically.

Keywords: 11th century, (forged) charter, remnants, history of orthography, phonological history